

УДК 336.225.673

Шулькевич В.В.

Хринюк О.С.

канд. економ. наук, доцент

Національний технічний університет України «КПІ»

ПРОБЛЕМИ ДЕТИНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ В СФЕРІ ОПОДАТКУВАННЯ

PROBLEMS OF REDUCING THE SHADOW ECONOMY IN TAX SPHERE IN UKRAINE

В даній статті розглядаються причини тіньової діяльності, проблеми пов'язані з детінізацією економіки України. Підкреслюється, що найбільш масовим видом тіньової економічної діяльності є саме ухилення від сплати податків та обов'язкових платежів. Аналізуються ризики держави як суб'єкта у сфері оподаткування, з'ясовується їх зміст. Виявляються фактори, що зумовлюють ризики та окреслюються певні заходи щодо їх подолання.

В данной статье рассматриваются причины теневой деятельности, проблемы связанные с детенизацией экономики Украины. Подчеркивается, что самым массовым видом теневой экономической деятельности является именно уклонение от уплаты налогов и обязательных платежей. Анализируются риски государства как субъекта в сфере налогообложения, выясняется их содержание. Выявляются факторы, обуславливающие риски и очерчиваются определённые меры по их устранению.

The problems associated with reducing the shadow economy in Ukraine and the causes of shadow activity are shown in the article. It is emphasized that the most widespread type of shadow economic activity is evasion of taxes and obligatory payments. The risk state as a subject in the field of taxation, it turns out their contents is analyzed. The factors that cause risks and outlines specific measures to overcome them are taped.

Ключові слова: тінізація економіки, детінізація економіки, ухилення від сплати податків, ризики сфери оподаткування.

Вступ. Тіньова економічна діяльність в Україні набула значних обсягів та специфічних форм прояву. Так, за різними оцінками вітчизняних і зарубіжних фахівців, рівень тінізації української економіки сягає 40–50% ВВП, що значно перевищує цей показник у порівнянні з розвинутими державами світу. Такий імідж України відлякує іноземних інвесторів від того, щоби вкласти свої капітали в розвиток української економіки. Високий рівень тінізації економічної діяльності негативно впливає і на розвиток національної економіки, знижуючи її потенційні можливості в наповненні державного і місцевих бюджетів та розв'язанні гострих соціальних проблем, пов'язаних із забезпеченням зайнятості та добробуту значної частини

населення. Так як Україна прагне побудувати соціально орієнтовану модель ринкової економіки європейського типу, проблема детінізації є нагальною.

За останні роки проблеми боротьби з тіньовою економічною діяльністю досить широко висвітлюються в публікаціях вітчизняних учених. Зокрема, теоретичні основи формування державної політики детінізації вітчизняної економіки знайшли висвітлення в наукових працях А. Базилюк, А. Гальчинського, В. Гейця, Т. Ковальчука та інших дослідників.

Постановка завдання. Метою статті є: виявлення та класифікація причин і форм прояву тіньової економічної діяльності в сфері оподаткування на підприємствах різних форм господарювання; встановлення механізмів запобігання розвитку тіньової економічної діяльності на вітчизняних підприємствах та розгляд шляхів подолання наслідків тіньової діяльності в сфері оподаткування.

Методологія. Теоретико-методологічну основу дослідження сформовано на базі систематизації та узагальнення вітчизняних досліджень із питань боротьби з тіньовою економічною діяльністю, чинного законодавства України, що регламентує діяльність суб'єктів господарювання.

У процесі дослідження було використано метод логічного узагальнення – для обґрунтування необхідності уточнення термінології та обґрунтування концепції управління процесами детінізації вітчизняної економіки.

Результати дослідження. Тінізація - поширення практики приховування прибутків від державних органів. Детінізація економіки – це цілісна система дій, спрямована передусім на подолання та викорінення причин та передумов тіньових явищ та процесів. Стратегічною метою детінізації економіки має стати істотне зниження рівня тінізації шляхом створення сприятливих умов для залучення тіньових капіталів у легальну економіку та примноження національного багатства.[1. ст. 10]

Основними причинами, які гальмують процес виходу економіки України з тіні, є:

- системні вади податкової політики (чинна податкова система фактично зосереджена на максимальному залученні надходжень до бюджету, без урахування можливих негативних наслідків надмірного фіскального тиску на суб'єктів господарювання та громадян);
- відсутність повноцінного ринкового середовища (уповільнення інституційних, структурних та економічних змін, недосконалість ринкових механізмів призводять до неузгодженості державної економічної політики з інтересами суб'єктів господарювання, які змушені самотійно розробляти неформальні механізми взаємної співпраці);
- високий рівень корупції та некомпетентність державних службовців (корупція є одним з головних чинників, який впливає на розвиток

України та залишається одним з найбільших перепон на шляху її інтеграції до світового співтовариства);

- нестабільність інвестиційного та підприємницького клімату;
- недостатній захист інвесторів;
- нестабільне політичне середовище та ін.

Найбільшим масовим видом тіньової економічної діяльності є ухилення від сплати податків та обов'язкових платежів. Тільки в 2010 р. в Україні податковою інспекцією зафіксовано понад 56 тисяч порушень податкового законодавства суб'єктами економічної діяльності й відкрито близько двох тисяч кримінальних справ за цими порушеннями. При цьому треба враховувати, що через складнощі виявлення податкових порушень і підкуп працівників податкових служб ступінь офіційного розкриття становить близько 10 %.[10]

Основні способи ухилення від сплати податків:

- неврахований обіг, а саме: невраховані обсяги реалізації товарів і послуг, неофіційний бартер, невраховані платежі, неврахована виплата зарплати;
- приховування реальних обсягів прибутку й доходів (штучне завищення собівартості продукції);
- приховування доходів (для фізичних осіб);
- штучне банкрутство і штучна неплатоспроможність;
- приховування чи фальсифікація звітної документації та інформації про економічну діяльність.
- зміна підпорядкованості суб'єкта економічної діяльності.[3]

В Україні за умови високого податкового навантаження вигоди від ухилення від сплати податків для підприємств досить суттєві. Наявність корупції знижує ймовірність своєчасного виявлення ухилення від сплати податків, а протиріччя й суперечливі положення у законодавчих актах — дає змогу зменшити податкові зобов'язання. За таких обставин дуже поширеною стала практика мінімізації податкових платежів або ж ухилення від їх сплати.

Класичним прикладом мінімізації податкових платежів є ситуація із перенесенням збитків минулих років із податку на прибуток на наступні періоди. За даними державної податкової служби (ДПС), масштаби використання українськими підприємствами саме цього методу такі, що починаючи з 1997 року загальна сума збитків перевищила 30 млрд. грн.

Сьогодні в Україні виробництво тисяч державних і приватних підприємств спеціально підтримується у стані збитковості, оскільки це дає можливість їхнім керівникам і найближчому оточенню отримувати тіньові доходи. Так, за даними Рахункової палати в Україні функціонує близько тридцяти державних холдингів та акціонерних компаній, їхня заборгованість

перед державним бюджетом перевищує 10 млрд. грн., а в управління їм передано майна на 9 млрд. грн. [7, с.71].

За цих умов, зберігається актуальність проблеми реформування податкової системи України – а саме забезпечення стабільності та ефективності діяльності органів ДПС, якими формується переважна частка доходів Державного бюджету України. Вирішення цієї проблеми вимагає в першу чергу перебудови системи управління процесами адміністрування податків для підвищення рівня добровільного виконання норм податкового законодавства України платниками податків.

Удосконалення діяльності органів ДПС неможливе без запровадження основоположних компонентів сучасного менеджменту:

- вдосконалення порядку віднесення суб'єктів господарювання до окремих категорій;
- доцільне використання математичного підходу до проведення їх оцінки з точки зору ймовірності ухиляння від сплати податків;
- розподілу платників податків за категоріями уваги з боку органів ДПС, та першочерговістю для включення до плану-графіка документальних перевірок.

Відбір факторів для здійснення такої оцінки проводиться на рівні ДПС України. Налаштування параметрів системи здійснюється на регіональному рівні за допомогою автоматизованої системи розподілу платників податків за категоріями уваги.

Основним завданням органів ДПС має бути забезпечення контролю за дотриманням податкового законодавства, правильністю обчислення, повнотою і своєчасністю сплати до бюджетів, державних цільових фондів податків і зборів (обов'язкових платежів), а також неподаткових доходів, установлених законодавством. Результат виконання цього завдання - забезпечення надходження до бюджету податків у розмірах, що відповідають обсягам бази оподаткування та встановленим чинним законодавством ставкам (далі - прогнозовані розміри).

Ризики держави як суб'єкта у сфері оподаткування потрібно розподілити на два типи:

- ризики недобору - у випадку реалізації яких обсяги надходжень до бюджетів не досягатимуть прогнозованих розмірів;
- ризики збільшення витрат - у випадку реалізації яких витрати на забезпечення прогнозованих розмірів надходжень по окремих видах податків (зборів) перевищуватимуть економічно доцільні.

У межах зазначених типів пропонуються до розгляду наступні групи ризиків:

Ризики недобору:

I група - випадкові ризики - без свідомого бажання реального або потенційного платника податків уникнути оподаткування;

II група - ризики оптимізації оподаткування - зумовлюються усвідомленим намаганням реального або потенційного платника мінімізувати рівень сплати податків, уникаючи прямих порушень норм чинного податкового;

III група - ухилення від оподаткування - визначаються усвідомленим намаганням реального або потенційного платника мінімізувати рівень сплати податків або уникнути оподаткування шляхом порушення чи невиконання вимог чинного податкового та іншого законодавства.

Ризики збільшення витрат:

IV група - процедурні ризики, які зумовлюються зменшенням оподаткування в результаті використання при цьому неадекватно великих людських чи матеріальних ресурсів.[6]

Для виявлення ризикових суб'єктів на практиці використовуються індикатори ризиків - певні критерії (ознаки), що вказують на наявність або можливість негативного перебігу подій.

Індикатори ризиків мають визначатись структурними підрозділами органів ДПС в процесі адміністрування податків та постійно актуалізуватись в залежності від змін в законодавстві. Порядок формування переліків (шаблонів) індикаторів ризиків, їх затвердження та використання визначається Державною податковою адміністрацією України.

З метою уникнення (усунення) ризику необхідно визначити фактори (причини), що його зумовлюють, залежно від яких ризики відносяться до певної групи. Кожна група ризиків повинна мати свій стандартний перелік заходів щодо уникнення (усунення) ризику.

Наприклад, фактори, що зумовлюють ризики I групи, мають виправлятись шляхом надання роз'яснень платнику податків індивідуально або через засоби масової інформації. Також для уникнення факторів I групи пропонується спрощення форм податкової звітності та інструкцій щодо їх заповнення тощо.

Фактор недосконалості законодавчого забезпечення процесів адміністрування податків (зумовлює ризики II групи) – повинен виправлятись шляхом удосконалення податкового та іншого законодавства.

Фактори, що зумовлюють ризики III групи виправляється шляхом оптимізації процесів адміністрування податків.

Для уникнення (усунення) кожного визначеного ризику слід розробляти та впроваджувати конкретний перелік заходів, який має дати відповіді на три запитання: хто, що, коли повинен здійснити для вирішення поставлених завдань.

Крім цього, заходи спрямовані на уникнення ризику повинні бути впроваджені на законодавчому та організаційному рівні. На законодавчому рівні розрізняють такі напрями:

- виявлення з метою виключення у податковому законодавстві суперечностей, неузгодженостей та прогалин в законодавчих чи інших нормативно-правових актах;
- підготовка пропозицій щодо внесення змін в частині удосконалення податкового законодавства .
- На організаційному рівні:
- удосконалення роботи з обслуговуванням платників податків в частині проведення роз'яснювальної роботи щодо заповнення форм податкових декларацій (розрахунків), декларування податкових зобов'язань та сплати податків, а також своєчасне інформування платників податків про зміни податкового законодавства;
- удосконалення системи адміністрування податків, зборів, обов'язкових платежів на базі інформаційної системи підтримки прийняття рішень;
- удосконалення системи кабінетного аудиту як методу визначення напрямів та перспектив проведення перевірок, удосконалення методології проведення контролю над платниками податків (виїзного аудиту), створення бази даних платників податків з високим ступенем ризику для першочергового здійснення перевірок;
- підвищення професійного рівня працівників органів ДПС;
- удосконалення системи взаємодії підрозділів державної податкової служби, а також взаємодії з іншими органами державної влади в частині обміну інформації.

Висновки. На сучасному етапі тіньова економіка відіграє важливу роль у соціально-економічному розвитку суспільства, як негативну так і позитивну. Проте, реальний рівень тіньової економіки в Україні перевищує допустиме значення і становить загрозу національній безпеці держави. Робота з податковими ризиками дозволить нейтралізувати можливі наслідки дії цих ризиків. Така робота податкових органів у цьому напрямі націлюється на попередження ненадходження коштів до державного бюджету. При цьому повинна використовуватися вся наявна інформація для впливу на дії платника та усунення неузгодженостей законодавства. Наслідки реалізації таких дій дозволяють максимально зменшити втрати надходжень платежів до бюджету.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у визначенні основних причин гальмування процесу виходу економіки України з тіні, встановленні напрямків підвищення ефективності діяльності органів державної податкової служби, виділенні причин, які викликають ризики держави як суб'єкта у сфері оподаткування.

Теоретичне значення даного дослідження полягає в поглибленні розуміння процесів, пов'язаних з тінізацією економіки в сфері оподаткування підприємств, виявленні основних елементів податкової складової механізму детінізації економіки.

Реалізація зазначених в статті заходів щодо подальшої детінізації економіки, усуненні (уникненні) ризиків держави як суб'єкта у сфері оподаткування не лише сприятиме формуванню повноцінного ринкового середовища, розвитку економіки, процесу демократизації суспільства загалом, а й забезпеченню відродження та ефективного розвитку вітчизняного підприємництва

Одним із важливих напрямків подальших досліджень має стати виявлення шляхів подальшого реформування сфери оподаткування з метою зниження податкового тиску на бізнес-структури як передумови зменшення рівня тінізації економіки.

Література

1. Варналій З. Шляхи детінізації економіки України та її особливості // Банківська справа. – 2007. – № 2. – С. 56-66.
2. Варналій З.С. Детінізація економіки як чинник забезпечення національної безпеки України // Науковий вісник. – Львів, 2009. – Вип.1 – С. 3-20.
3. Засянська О.В. Теоретичні основи боротьби з тіньовою економікою // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 5. – С. 76-84.
4. Кодекс України про адміністративні правопорушення [Електронний ресурс] – 2012 – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>.
5. Кондрат І.Ю., Миндюк Т.П. Тіньова економіка: сутність та сучасний стан в Україні // Науковий вісник НЛТУ України. – 2010. – Вип. 20.2. Економіка, планування і управління галузі. – С.186-188.
6. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI [Електронний ресурс] – 2012 – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.
7. Предборський В. Розвиток досліджень причинності тінізації економічних процесів в Україні // Підприємництво, господарство і право. – 2005.- № 4.- С. 68-72.
8. Тіньова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації.[Варналій З.С., Гончарук А.Я., Жаліло Я.А. та ін]; За ред. З.С. Варналія. – К. : Вид-во НІСД, 2006. – 574 с.
9. Хоронжий А.І., Луцишин О.А. Податкове регулювання діяльності вітчизняних підприємств при становленні ринкових відносин // Науковий вісник НЛТУ України. – 2010. – Вип. 20.2. Економіка, планування і управління галузі. – С.104-108.
10. Кондрат І.Ю., Миндюк Т.П. Тіньова економіка: сутність та сучасний стан в Україні // Науковий вісник НЛТУ України. – 2010. – Вип. 20.2. Економіка, планування і управління галузі. – С.186-188.